

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНОЇ ПАРАДИГМИ

Монографія

Мелітополь
2020

УДК 378.091:364-43-021.321

П 85

Рецензенти:

Л. Казанцева – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету дошкільної, спеціальної та соціальної освіти (Бердянський державний педагогічний університет);

Г. Локарева – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри акторської майстерності та дизайну (Запорізький національний університет);

О. Карпенко – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та технологій соціальної роботи (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Авторський колектив:

О. Гуренко – д. пед. н., професор (1.1); **Н. Захарова** – к. пед. н., доцент (розділ 2); **О. Ілішова** – к. пед. н., доцент (1.2); **В. Котляр** к. пед. н., професор, **Н. Михайленко** – (3.1); **К. Петровська** – к. пед. н., доцент (розділ 4); **А. Попова** – к. пед. н., старший викладач – (5.1, 5.2, 5.3); **С. Улюкаєв** – к. пед. н., доцент (5.4).

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 6 від 26.12.2019 року)*

ISBN 978-966-197-736-4

П 85 Професійна підготовка соціального педагога в контексті засад компетентнісно-зорієнтованої парадигми : Колективна монографія / О. Гуренко, Н. Захарова, О. Ілішова, В. Котляр, Н. Михайленко, К. Петровська А. Попова, С. Улюкаєв / За заг. ред. к. пед. н., доц. К. Петровська. – ТОВ «Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні» : Мелітополь, 2020. - 248 с.

Монографія є результатом роботи викладачів кафедри соціальної роботи та інклюзивної освіти Бердянського державного педагогічного університету на комплексною метою «Професійна підготовка соціального педагога в контексті засад компетентнісно-зорієнтованої парадигми».

У монографії висвітлено особливості професійної підготовки соціальних педагогів з огляду на засади компетентнісно-зорієнтованої парадигми, розглянуто актуальні питання полікультурної освіти, створення інклюзивного середовища в закладах освіти та проблеми підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з різними соціальними групами.

Матеріали монографії можуть стати в нагоді викладачам закладів вищої педагогічної освіти, здобувачам та практичним працівникам соціально-педагогічної сфери.

Автори несуть персональну відповідальність за достовірність наданих матеріалів та правильність цитування.

УДК 378.091:364-43-021.321

ISBN 978-966-197-736-4

© Авторський колектив, 2019

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПРОСТІР ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПРОСТІР РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

2.1 Інклюзивна освіта – ідеологія виключення дискримінації людей.

В умовах сучасного світу особливої актуальності набувають проблеми освіти, оскільки на перший план виходять питання формування та розвитку людини, здатної ефективно адаптуватися й успішно самореалізовуватися. Серед актуальних проблем сучасної освіти виділяються ті, які стали очевидними результатами глобалізаційних процесів: посилення транснаціональної міграції населення, соціальна поляризація суспільства за економічною ознакою, злам традиційних систем цінностей і світоглядних орієнтирів, соціально-культурна маргіналізація, фрагментація фундаментальної освіти на користь меркантильної доцільності та вузької спеціалізації в професійній підготовці. Ці проблеми давно вийшли за рамки однієї або декількох національних освітніх систем, що сприяло активному розвитку європейського співробітництва в рамках Болонського процесу, створенню мультинаціональних, міждисциплінарних освітніх проєктів (TEMPUS-TACIS, INTAS, DFG, Erasmus + та ін.), розвитку інших форм міжнародного співробітництва в галузі освіти. Метою змін в системі вищої освіти є розвиток стратегії створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої в Європейський простір вищої освіти (ЄПВО) та Європейський дослідницький простір (ЄДП). Провідним міжнародним документом, що стимулює впровадження інклюзивної освіти на всіх рівнях є Конвенція про захист прав гідності осіб з інвалідністю і факультативний протокол до неї, прийняті генеральною Асамблеєю ООН у 2006 році та ратифіковані Україною у 2009 році.

В усі часи в кожному суспільстві і в кожній країні по-різному формувалося ставлення до людей з особливостями: від неприйняття, ізоляції до соціальної допомоги й підтримки, милосердя та

толерантності. Проблеми навчання й виховання неповносправних осіб ні за яких часів не були пріоритетними, на жаль. Тільки з 50-років ХХ століття питанням інтеграції людей з обмеженими можливостями здоров'я почали приділяти увагу. Вченими й практиками розробляються й впроваджуються гуманістичні концепції, апробуються освітні інновації в сфері дошкільної, шкільної освіти і в проєкції – щодо навчання в закладах вищої освіти.

Одним із аспектів розвитку суспільства є освіченість громадян, надання можливостей отримати якісну вищу освіту різним категоріям населення. За даними ООН близько однієї десятої частини всього населення планети становлять люди з обмеженими можливостями за якими могли б бути включеними в освітній процес та нарівні з усіма здобувати вищу освіту. В Україні цей показник становить близько 6% людей даної категорії. За даними, наданими статистичними агенціями, щорічно частка людей з обмеженими можливостями в нашій країні збільшується. Зростання кількості народження дітей із порушеннями здоров'я та розвитку, настання інвалідності з різних причин є проблема не лише українського, а й глобального масштабу. І велика частина з них (приблизно 80%) – це молоді люди студентського та працездатного віку. Серед найпоширеніших причин інвалідності виділяють: вроджені недуги й аномалії, хвороби системи кровообігу, центральної нервової системи, зору, слуху, новоутворення, розлади психіки, хвороби кістково-м'язової системи, порушення обміну речовин та ін.

Активні інтеграційні процеси в галузі вищої освіти європейських країн, приєднання України до Болонського процесу, завдання якого спрямовані на створення відкритого європейського простору вищої освіти, впровадження загальноєвропейських стандартів освіти, підвищення якості підготовки конкурентоспроможних фахівців зумовлюють актуальність впровадження інклюзивної освіти й на рівні вищої. Перед сучасним суспільством постала актуальна проблема – створити умови рівних можливостей, що сприятимуть засвоєнню людьми з особливостями розвитку соціального досвіду та становленню їх як рівноправних членів суспільства. Вища освіта для

людини з особливими потребами є важливою ланкою в процесі її становлення як повноцінної особистості.

За результатами звітних даних 2019 року щодо надання повноцінної освіти дітям з особливими освітніми потребами інклюзивне навчання в закладах дошкільної освіти здійснюється в 627 закладах дошкільної освіти (ЗДО) із загальною кількістю вихованців 1298 осіб [42]. За останні чотири роки кількість учнів з особливими освітніми потребами, що здобувають інклюзивну загальну середню освіту, зросла в 4,4 рази – з 2 720 учнів в 2015-2016 н. р. до 11 866 учнів у 2018/2019 н. р. Також стрімко зросла кількість інклюзивних шкіл та класів: з 2715 класів у 2016/2017 н. р. до 8417 класів у 2018/2019 н. р. Кількість шкіл, що мають такі класи, зросла в 2,5 рази – з 1518 шкіл у 2016/2017 н. р. до 3790 шкіл в 2018/2019 н. р., доповідала міністр МОН України Л. Гриневич 24 квітня 2019 року в Міністерстві освіти і науки на Всеукраїнській нараді з питань розвитку інклюзивного навчання [39].

А це означає, що через деякий час значна частина випускників шкіл буде навчатися у вишах. В Україні загальна ситуація з впровадження інклюзивної освіти характеризується тим, що зі 100 молодих людей з особливими потребами віком до 40 років, що могли б навчатись у закладах вищої освіти (далі – ЗВО), зараз вищу освіту здобувають тільки двоє. За даними Міністерства освіти і науки України, зазначеними в Національній доповіді «Про становище інвалідів в Україні», навіть при статистичному зростанні чисельності студентів із особливими потребами від 945 осіб у 1995 н. р. до 13453 у 2018 році спостерігається невисока активність вступу до ЗВО, що, найчастіше, пов'язується зі складністю вибору майбутньої професії та напрямку навчання у виші, страху адаптації до нового середовища, невідповідністю соціальної інфраструктури (що є виправданим), невідповідністю педагогічних кадрів та недостатньою толерантністю соціуму по відношенню до даної категорії населення.

Розвиток інклюзивної освіти – не створення нової системи, а якісні та планомірні зміни системи освіти в цілому.

Сучасна парадигма вищої освіти в Україні пріоритетним завданням визначає створення ефективних умов для здобуття якісної

освіти дітьми, молоддю з особливими освітніми потребами. Згідно з демократичними та гуманістичними світовими стандартами нині людство переходить до нової світоглядної парадигми – «єдине суспільство», яке включає людей з різноманітними проблемами. Сучасною світовою тенденцією є прагнення до деінституалізації та соціального інтегрування осіб з особливостями психофізичного розвитку.

У Європі та США почали практикувати інноваційні підходи до організації навчання неповносправних дітей у 70-х рр. ХХ століття у такому форматі як: *widening participation* (розширення доступу до освіти), *mainstreaming* (основний напрям) та *inclusion* (утримувати, містити в своєму складі). У цей період відбувається перебудова спеціальної освіти, зокрема, інтегроване та інклюзивне навчання дітей з особливостями розвитку світовим співтовариством визнається як основна форма здобуття освіти неповносправними. Інтегровані західноєвропейські системи загальної середньої освіти, які опікуються навчанням дітей з особливими освітніми потребами, є ключовими елементами сучасної європейської моделі соціального устрою. За такого підходу до питання навчання цієї категорії людей стає неприпустимим виокремлення, соціальне маркування фізично та інтелектуально неповноцінних меншин. Формується нова культурна та освітня норма – повага до людей фізично та інтелектуально неповносправних. З упевненістю можна вважати появу інклюзії як найсучаснішого та реального способу вирішення цієї проблеми.

Реалізація права на освіту особами з обмеженими можливостями здоров'я розглядається як одне з найважливіших завдань державної політики України в галузі освіти. Отримання якісної загальної та професійної освіти є однією з основних і невід'ємних умов їх успішної соціалізації, забезпечення повноцінної участі в житті суспільства, ефективної самореалізації в різних видах професійної та соціальної діяльності [31, 35].

Актуальні питання дослідження інтеграційних та інклюзивних процесів у соціальному та освітньому середовищах розроблюються як за рубежом (М. Айшервуд, Г. Банч, І. Башар, Д. Бішоп, Ч. Веббер, Ф. Вуд, Д. Вудрон, Х. Вулі, Д. Гарнер, Д. Голдберг, А. Дайсон, Р. Даніелс, Д. Деплер, М. Емітейдж, Р. Зіглер, Дж. Лаубе, К. Каллен,

П.-Дж. Карлінг, Т. Келлер, Д. Кларк, Н. Клетт, Ш. Крокер, К. Крофт, Дж. Леско, Г. Лефлі, Д. Лупарт, А. Майкелсен, П. Міттлер, Д. Мітчел, Д. Найрі, С. Петтерс, К. Стаффорд, П. Хакслі, А. Хатфілд та ін.), так і в нашій країні (М. Андрєєва, О. Безпалько, Т. Бут, Н. Валентик, В. Варава, М. Ворон, Н. Грозна, Т. Ілляшенко, Ю. Кавун, Н. Клименюк, Л. Коваль, А. Колупаєва, С. Корніцова, Н. Кравець, І. Лапицька, І. Ломакова, С. Литовченко, Т. Луценко, Б. Мороз, Ю. Найда, Н. Назарова, Г. Першко, О. Рассказова, Т. Сак, М. Сварнік, В. Синьов, Н. Софій, О. Таранченко, В. Ткачук, О. Чубар, А. Шевцов, В. Шорохова, І. Ярмошук та ін.).

Проведений аналіз робіт, присвячених проблемі інклюзивної освіти (В. Бочковський, В. Бондар, Н.Захарова, А. Колупаєва, А. Конопльова, Т. Лещінська, С. Лупінович, В. Ляхова, К. Пінюгіна, Н. Сабат, С. Савченко, П. Таланчук, І. Хафізуліна, Г. Хворова та ін.), дозволяє констатувати, що впровадження інклюзивної освіти в систему закладів освіти різних рівнів в Україні є актуальною проблемою. Якщо інтегровані групи для дітей з різними психофізичними особливостями розвитку створюються в закладах дошкільної освіти, активізувалося включення дітей в інклюзивні школи, то переорієнтація закладів вищої освіти в інклюзивні відбувається дуже повільно. Проте, реалії життя доводять потребу у такому підході та констатують зростання чисельності молоді з особливими освітніми потребами, які замотивовані на продовженні навчання в ЗВО [47].

Вищевикладене обумовлює протиріччя між станом дослідження інклюзії як процесу, що має суспільний характер та визначенням механізмів інтеграції осіб з особливими потребами в освітній процес, соціум; між розробленістю теоретико-методологічних засад інклюзії та практикою їх впровадження, формуванням активної поведінкової установки у здобувачів вищої освіти (далі – здобувачі, студенти) з особливими освітніми потребами на впевнене позиціонування себе в сучасному суспільстві.

Досвід міжнародної та вітчизняної практики впровадження інклюзії в систему ЗВО також дозволяє визначити низку проблемних питань та суперечностей між:

- об'єктивною необхідністю здобуття вищої освіти та недостатньою теоретико – практичною базою закладів вищої освіти, підготовлених спеціалістів й відповідних технологій педагогічної роботи;

- потребою молоді з особливостями здоров'я в інтеграції в суспільство та недостатнім рівнем розвитку ефективних шляхів і механізмів включення молоді студентського віку до соціуму;

- потенційними можливостями ЗВО у здійсненні соціального, психолого-педагогічного, науково-методичного супроводу молоді з особливими потребами та реальним станом вирішення проблеми;

- практичною потребою в інтеграції молоді та недостатнім станом розвитку філософії толерантності в суспільстві;

- організацією процесу реабілітації й соціальною адаптацією молоді з особливими потребами.

- необхідністю максимального розвитку особистості молодої людини з проблемами здоров'я, стимулювання її компенсаторних можливостей та переважанням у суспільній практиці таких форм надання допомоги, що передбачають формування у молодого покоління споживацької життєвої позиції на шкоду активним формам включення в суспільство тощо.

Теперішня модель довузівської підготовки не передбачає елементи підготовки, адаптації осіб із особливими освітніми потребами до вимог вступних випробувань у ЗВО взагалі та конкретного ЗВО, зокрема. На жаль, саме на цьому етапі є суттєві бар'єри щодо вступу на навчання для таких осіб, передусім йдеться про відсутність підготовчих курсів, платформ, програм і методик, що орієнтовані на абітурієнтів із особливими потребами. Наслідком є збільшення відстані між рівнями підготовки до вступних випробувань абітурієнтів з особливими освітніми потребами та звичайними абітурієнтами [15, 28].

Реалізація цих суперечностей потребує відповідного нормативно – правового забезпечення студентів із освітніми проблемами в Україні.

Впровадження інклюзивного навчання є не лише відображенням часу, але й представляє собою ще один крок до забезпечення повної реалізації прав осіб з обмеженими можливостями фізичного та/або психічного здоров'я на якісну освіту. Інклюзивна практика реалізує

доступ до отримання освіти в закладі освіти за місцем проживання та створення необхідних умов успішного навчання для всіх без виключення. Рівень підтримки, гуманізм та толерантність у ставленні до осіб з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту – показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть.

В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію людей та забезпечує рівне ставлення до всіх. Навчання людей з особливими потребами ґрунтується на принципах виваженої педагогіки, де гетерогенність розуміється як природне явище, що потребує створення дійсно інклюзивного середовища, де кожен зможе відчувати затребуваність свого існування. Суспільство зобов'язане дати можливість кожній людині, незалежно від її потреб та інших обставин, повністю реалізувати свій потенціал, приносити користь суспільству і стати повноцінним його членом. Водночас, наше сьогодення – це зміна ціннісних орієнтацій в освіті, визначення розмаїття кожного члена суспільства, обумовлене зорієнтованістю освітньої парадигми на гуманістичну модель: «Рівні права – рівні можливості». На разі й для України, з огляду на завдання у розв'язанні назрілих педагогічних і соціальних проблем, питання визначення сучасних підходів до вирішення освітніх проблем молодих людей, що мають функціональні порушення, є надзвичайно важливим [14, 23].

2.2 Інклюзія в системі вищої освіти України: законодавче забезпечення.

Рівний доступ до закладів вищої освіти всіх громадян у багатьох країнах закріплений законодавчо. Питаннями, пов'язаними з нормативно-правовим забезпеченням навчання студентів із особливими освітніми потребами в Україні, займаються відповідні державні інституції та науковці: Ю. Богінська, К. Кольченко, Г. Нікулина, П. Таланчук, М. Чайковський та ін. [2, 22, 45]. Проведений нами аналіз нормативно-правових документів щодо інклюзивного навчання свідчить, що необхідно:

- повною мірою реалізувати існуючі нормативно-правові документи щодо інклюзивного навчання студентів;

- вивчити та імплементувати досвід країн Європейського союзу щодо розвитку інклюзивного освітнього простору;
- забезпечити теоретико – методичну та практичну підготовку педагогів до організації інклюзивного навчання в ЗВО.
- провести організаційно – педагогічні заходи на рівні ЗВО;
- вдосконалити нормативно-правову базу щодо інклюзивного навчання студентів із особливими освітніми потребами.

Конституція України гарантує людям з особливими потребами право на медичне обслуговування, матеріальну забезпеченість, освіту та професійну підготовку відповідно до можливостей. Для повного забезпечення інклюзивного навчання студентів із освітніми проблемами мають бути прийняті та імплементовані відповідні документи на державному рівні.

Ратифікувавши основні міжнародні правові документи (Декларація ООН про права людини, Декларація про права інвалідів, Конвенція ООН про права дитини), Україна взяла на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав.

Законодавчого визнання право на здобуття освіти громадянами України, зокрема дітьми і молоддю з обмеженими функціональними можливостями, набуло у чинному законодавстві, яке гарантує право на освіту без дискримінації, на основі рівності можливостей, забезпечуючи інклюзивну освіту на всіх рівнях навчання. Правовою основою захисту прав осіб із обмеженими можливостями на освіту є ціла низка міжнародних та вітчизняних нормативних документів.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) понад півстоліття є визнаним міжнародним законотворцем. Засадничі законодавчі акти Організації Об'єднаних націй визначили, що питання інвалідності стосуються сфери прав людини, а не лише реабілітації та соціального забезпечення. Найбільш фундаментальне втілення прав людини на міжнародному рівні відтворено у Загальній Декларації ООН про права людини, ухваленої в 1948 р., яка проголосила рівність прав всіх людей без винятку.

Значним та дієвим кроком у визначенні прав осіб з обмеженою життєдіяльністю було прийняття в 1971 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларації про права розумово відсталих осіб. Згідно з цією

Декларацією розумово відсталі мають ті ж самі права, що й усі інші члени суспільства.

У 1975 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію про права інвалідів, у якій зазначається, що інвалідність є не медичною, а соціальною проблемою, проблемою прав людини і незалежно, від причин та характеру порушень, вони мають ті ж самі права, що і всі громадяни. Надалі міжнародне співтовариство визначило основні принципи щодо формування політики стосовно осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

Вперше в історії міжнародного правового законодавства в Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Україною в 1991 р., визначено пріоритети інтересів дитини в суспільстві та наголошується на необхідності особливої турботи про молодих інвалідів.

Шляхи реалізації права рівних можливостей на здобуття освіти неповносправними особами та визнання інтегрованого навчального середовища, тобто звичайних масових шкіл, як пріоритетного, окреслено в «Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів», затверджених у 1993 р. 48 сесією Генеральної Асамблеї ООН. «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» слугували правовою основою для розробки подальших шляхів удосконалення системи здобуття освіти неповносправними особами. У цьому документі було визначено умови, за яких має здійснюватися навчання в інтегрованому середовищі.

Інноваційна освітня концепція щодо навчання молоді з обмеженими можливостями здоров'я, концептуальні засади щодо здобуття освіти неповносправними викладено в Саламанкській декларації та Рамках дій 1994 р. щодо освіти осіб з особливими потребами. У Саламанкській декларації вказується, що кожна молода людина має унікальні особливості, інтереси, здібності та навчальні потреби, відповідно варто розбудовувати систему освіти й розробляти навчальні програми таким чином, аби брати до уваги широке розмаїття цих особливостей і потреб. Особи, що мають особливі потреби, зазначається в Декларації, повинні мати доступ до освіти в звичайних закладах освіти, які мають створити їм умови,

використовуючи педагогічні методи, в першу чергу, на молодь аби задовольнити ці потреби. Наголошується на тому, що звичайні заклади освіти з інклюзивною спрямованістю є найефективнішим засобом боротьби з дискримінаційними настроями, створення доброзичливої атмосфери у громадах, побудови інклюзивного суспільства та забезпечення навчанням усіх.

Конвенція ООН про права інвалідів 2006 р. проголошує, що держави – учасниці визнають право інвалідів на освіту. З метою реалізації цього права без дискримінації, на основі рівності можливостей держави – учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях [36]. Усі країни – учасниці, які ратифікували Конвенцію, в тому числі й Україна (2010 р.), зобов'язуються застосовувати інклюзивну освіту на всіх рівнях, тобто мають бути створити всі необхідні умови для отримання якісної вищої освіти людьми з обмеженими можливостями.

Це означає, що держави – учасниці беруть зобов'язання надавати особам із особливими потребами/інвалідністю можливість засвоювати життєві та соціалізовані навички, полегшити їх повну та рівну участь у навчальному процесі, а саме:

- сприяти засвоєнню азбуки Брайля;
- впроваджувати в освітній процес альтернативні шрифти, методи, способи та формати спілкування всіх учасників процесу;
- сприяти засвоєнню жестової мови та заохоченню мовленнєвої самобутності глухих;
- розвивати дистанційне навчання;
- формування толерантного соціуму.

Отже, метою української державної політики повинно бути не тільки надання соціальної допомоги особам із особливими потребами/інвалідністю, а й забезпечення їм рівних, з іншими українцями, можливостей у реалізації їхніх громадянських, економічних, соціально-культурних та інших прав і свобод. Для осіб із особливими потребами/інвалідністю право на вищу освіту має особливе значення, як чи не єдина можливість подолати соціальну сегрегацію, включитися в суспільне й соціально-економічне життя, сформуванню власний повноцінний соціальний статус.

В Україні успішність задоволення людей з особливими потребами у навчанні значною мірою залежить від якості нормативно-правової та законодавчої бази в галузі вищої освіти, від того, чи відповідає вона сучасним гуманістичним тенденціям розвитку суспільства, які передбачають доступність для кожного громадянина всіх форм освітніх послуг, їх безперервність і різноманітність, рівноправність умов їх реалізації.

Інклюзивна форма навчання в системі освіти нормативно і законодавчо закріплена та регламентується законами України й державними актами: Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.), Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів (2000 р.), Національна доктрина розвитку освіти в ХХІ с. (2002 р.), Наказ Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України «Про затвердження Програми професійної підготовки інвалідів по слуху і зору у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації» (2003 р.), Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2005 р.), Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2005 р.), «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009- 2012 роки» (2009 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021р. тощо [9, 10, 11, 12, 30, 3, 421]. Зазначена нормативно-правова база створює сприятливі умови для впровадження нової парадигми освіти, спрямованої на формування освіченої, творчої особистості, забезпечення умов для розкриття здібностей, використання досвіду, задоволення освітніх потреб кожного громадянина України.

Вперше, відповідно до наказу МОН України від 04.07.2006 р. №504 «Про організацію прийому та навчання осіб з обмеженими фізичними можливостями» спільно з Українським товариством глухих, визначено мережу закладів вищої освіти, перелік напрямів підготовки (спеціальностей) та обсяги прийому осіб з вадами слуху. Починаючи з 2006 р., передбачено в обсягах державного замовлення вищим навчальним закладом квоти на прийом осіб з обмеженими

фізичними можливостями (вадами слуху) для підготовки фахівців із вищою освітою [33]. Згідно з п.22 Умов прийому до вищих навчальних закладів (в тому числі і до університетів), затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 25.12.2007 р. №1172, поза конкурсом при наданні Сертифікатів Українського центру оцінювання якості освіти (одержані оцінок на вступних випробуваннях) з оцінками не нижче 4 балів за 12-бальною шкалою зараховуються інваліди I та II груп, яким не протипоказане навчання за обраним напрямом (спеціальністю). Згідно з п.16 Умов прийому до вищих навчальних закладів осіб з обмеженими фізичними можливостями (I та II груп), для яких Український центр оцінювання якості освіти не може забезпечити проходження незалежного зовнішнього оцінювання навчальних досягнень, складають вступні випробування у вищому навчальному закладі у формі співбесіди.

Аналізуючи законодавство, що регулює відносини, пов'язані з правом на фінансування пільгових категорій студентів (інвалідів, сиріт), можна зробити висновок про те, що в даний час ця проблема розв'язується з позиції бюджетного дефіциту, ніж з позиції пріоритетності конституційних прав людини.

Провідним документом щодо прав осіб з особливими потребами/інвалідністю на вищу освіту є Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.). Сьогодні зазначений закон не в повній мірі відповідає реальним потребам осіб із особливими потребами/інвалідністю. У новій редакції закону України «Про вищу освіту» йдеться про надання особам з обмеженими фізичними можливостями особливих преференцій – пільг і соціальних гарантій під час вступу до вищих закладів освіти та впродовж навчання в них; належної підготовки фахівців із числа інвалідів на основі спеціальних освітніх технологій [9].

Звісно, що всі пропозиції та положення, які були викладені в законодавчих і нормативно-правових документах, потребують актуалізації, однак є такі положення, які варто повторити і навіть наголосити на їхньому неухильному виконанні. Насправді, сьогодні в Україні є гостра потреба в підготовці та ухваленні Освітнього кодексу, про що вже ведуться розмови. Ситуація із законодавчим закріпленням

гарантії студентам-інвалідам і є якраз ілюстрацією потреби в єдиному освітньому кодексі, який би затвердив підходи через призму нової філософії освіти для осіб з особливими освітніми потребами.

Метою змін в системі вищої освіти є розвиток стратегії створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої в Європейський простір вищої освіти (ЄПВО) та Європейський дослідницький простір (ЄДП); проведення моніторингу реалізації права на рівний доступ до вищої освіти вступників із різним соціальним походженням та умовами здобуття середньої освіти; запровадження заходів для полегшення доступу до вищої освіти соціально вразливим категоріям осіб (сироти, інваліди, учасники бойових дій тощо); створення відповідних умов для осіб з особливими освітніми потребами [39].

З метою реалізації державної політики щодо інклюзивного навчання Міністерством освіти і науки України у 2009 році розроблено Концепцію розвитку інклюзивної освіти та затверджено «План дій щодо запровадження інклюзивного навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009/12 роки» [30]. Інтеграція дітей-інвалідів в систему освіти є предметом уваги також державних та регіональних програм впровадження та розвитку інклюзивної освіти, знаходить підтримку благодійних фондів, платформ, освітянської та батьківської громади.

Актуальність інклюзії (інклюзивної освіти) для осіб з інвалідністю зумовлена ще й тим, що в липні 2017 року президент України підписав закон «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», яким закріплюється право на освіту осіб з особливими освітніми потребами і надається їм можливість здобувати освіту в усіх навчальних закладах, а також проакцентовано наступне:

- створення належних умов для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб в умовах інклюзивного навчання;
- доступність інклюзивного навчання за місцем проживання;

– забезпечення права на навчання за допомогою найбільш доступних методів, мови і способів спілкування, зокрема навчання жестовою мовою, шрифтом Брайля.

Узагальнюючи положення нормативно-правових документів щодо інклюзивної освіти, можна виділити *пріоритетні завдання*:

– забезпечення конституційних прав інвалідів на профорієнтацію, освіту, професійне навчання; інтеграцію в суспільство;

– створення сприятливих умов для фізичного, психічного та духовного розвитку;

– забезпечення їх правового і соціального захисту; психологічної та соціальної адаптації;

– формування в суспільстві нової філософії прийняття людей з особливими потребами;

– забезпечення освіти і фахової підготовки з метою підготовки до трудової діяльності, самообслуговування, самозабезпечення і сімейного життя;

– розроблення і вдосконалення системи функціонування освітніх закладів різних форм власності з метою інтеграції інвалідів в освітній процес;

– розроблення системи фінансової підтримки й кредитування освіти інвалідів та членів їхніх сімей;

– здійснення заходів щодо профілактики девіантних форм поведінки;

– забезпечення підручниками, навчальними посібниками та іншими засобами навчання;

– здійснення інформаційної, профілактичної роботи серед населення з метою запобігання інвалідності та процесам депопуляції;

– підтримка і реалізація наукових розробок, спрямованих на розв'язання актуальних проблем освіти інвалідів;

Отже, в Україні задекларовані закони та нормативно-правові документи, спрямовані на забезпечення прав осіб із обмеженими можливостями здоров'я на отримання якісної освіти на різних її рівнях.

Керуючись наказом МОН України «Про організацію інтегрованого навчання інвалідів у вищих навчальних закладах III-IV

рівнів акредитації незалежно від форми власності і підпорядкування» (від 02.09.2009 року № 809) та іншими нормативно-правовими актами заклади освіти забезпечують рівний доступ до якісної вищої освіти молоді з особливими освітніми потребами [32]. Ключовою тезою змісту документа є створення належних умов для навчання в закладах вищої освіти даної категорії молоді, оцінка потреб студентів, надання відповідних послуг; розробка та дотримання індивідуального освітнього маршруту, забезпечення соціального, медичного, корекційно-реабілітаційного, психолого-педагогічного супроводу та індивідуальними технічними засобами навчання; створення толерантного освітнього простору закладу. І українські виші, імплементуючи міжнародні стандарти та поступово реалізуючи державну освітню політику, здобувають власний досвід впровадження та розвитку інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти.

Першим закладом освіти України I – II рівнів акредитації, у якому в 1996 р. розпочалось інтегроване навчання студентів з особливими потребами, став недержавний Таврійський коледж (м. Сімферополь). Для навчання студентів із порушеннями опорно-рухового апарату в коледжі було здійснено технічне оснащення навчальних приміщень, розроблено корекційно-реабілітаційні програми. Аналогічні умови було створено в Національній металургійній академії України (Регіональний центр освіти інвалідів), у Донбаському інституті техніки і менеджменту (Центр духовно-інтелектуального розвитку та професійної реабілітації молоді з обмеженими фізичними можливостями), у Кримському гуманітарному університеті (спеціалізований факультет для підтримки осіб з вадами опорно-рухового апарату), у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова (Науково-методичний центр освіти та соціальної реабілітації осіб з обмеженнями життєдіяльності).

Варто відзначити, що серед вітчизняних ЗВО провідним закладом із впровадження моделі закладу інклюзивного спрямування, організації соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами є Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (Університет «Україна») – заклад вищої освіти III – IV рівня акредитації інтегрованого типу. У його структурі близько 30 територіально відокремлених структурних підрозділів у багатьох

містах України, навчання відбувається за 46 освітніми програмами різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Це інститути, коледжі, філії, факультети: Хмельницький інститут соціальних технологій, Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини, Мелітопольський інститут екології і соціальних технологій, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ) та ін.

У Львівській політехніці вже восьмий рік триває трансформація університетської інфраструктури у безбар'єрний навчальний простір та реалізовується інклюзивна освітня політика як цілеспрямована діяльність на міжнародному, національному, регіональному та локальному університетському рівнях, пов'язана з ухваленням відповідальних рішень – законів, постанов, наказів, процедур у галузі інклюзивної освіти. Розвиток системи інклюзивних освітніх послуг здійснюють на основі регулярного оцінювання потреб, передусім осіб із інвалідністю, хронічними захворюваннями та іншими особливими освітніми потребами й ветеранів війни, учасників бойових дій та членів їхніх родин.

У 2019 р. в Київському університеті імені Бориса Грінченка відкрився ресурсний центр підтримки студентів із інвалідністю. Нині в навчальному закладі здобувають освіту 116 студентів з інвалідністю.

З 2016 р. у Бердянському державному педагогічному університеті функціонує компетентнісний центр інклюзивної освіти, завданнями якого є підтримка студентів з особливими освітніми потребами, методична підтримка інклюзії та підготовка й перепідготовка педагогічних кадрів для системи освіти в цілому.

Питанням інклюзивної освіти, вирішенню проблем, дотримання принципів інклюзії присвячуються численні конференції та круглі столи, в яких беруть участь перші особи держави.

Проте, впровадження інклюзії в систему закладів вищої освіти продовжує бути актуальним. Наприклад, розгляд такого питання як фінансова підтримка інклюзії дає підстави констатувати недостатню увагу до розвитку інклюзивної вищої освіти. У бюджеті 2019 року передбачено 504,5 млн. грн. на розвиток інклюзивної освіти, з них 353,3 млн. спрямовані на підтримку дітей з особливими освітніми

потребами в школах, ще 37,2 млн. використовують для забезпечення інклюзії в дитсадках, а 24,8 млн. – для підтримки спеціальних груп у закладах професійної освіти, про заклади вищої освіти мова не йдеться. Відповідну постанову було прийнято Кабміном 27 лютого 2019 року.

Інклюзивна вища освіта в Україні перебуває поки що на початковій стадії розвитку, незважаючи на наявність достатньої нормативно-правової бази для впровадження інклюзивного навчання. Проведені дослідження, переважно, спрямовані на вивчення теоретичних аспектів інклюзії в системі вищої освіти і лише в окремих наукових працях висвітлюються аспекти практичного втілення інклюзивних тенденцій у практику роботи закладів вищої освіти. Сподіваємося, що Україна, нарешті, стає європейською державою, не словом, а справами підтримуючи європейські цінності.

2.3 Інклюзивний освітній простір ЗВО як соціальна модель.

Наукові розвідки з дослідження проблеми інклюзії в системі вищої освіти засвідчили, що науковці активно працюють над розробкою теоретико – організаційних засад впровадження інклюзивної моделі навчання, створення інклюзивного освітнього простору (Н. Бастун, І. Деревко, О. Єрьоменко, Н. Захарова, С. Когут, О. Марінушкіна, О. Хоротайло та ін.), описують ефективний досвід запровадження інклюзивної вищої освіти в Україні (О. Бацман, С. Глоба, І. Іванова, К. Кольченко, Н. Мякушко, Г. Нікуліна, П. Таланчук, Л. Тюптя та ін.), вивчають закордонний досвід застосування різних видів супроводу студентів із особливими освітніми потребами (Ю. Богінська, А. Кравцова та ін.).

У наукових дискусіях присутнє обговорення окремих питань розвитку інклюзивного освітнього простору ЗВО: дотримання правил і умов вступу абітурієнтів з особливими потребами до ЗВО, організація педагогічного супроводу, але недостатньо уваги приділяється підготовці педагогічних кадрів для викладацької діяльності в інтегрованих групах, формуванню навчально-методичних умов, що забезпечуватимуть успішне навчання студентів ті іншим аспектам.

Проведений аналіз низки досліджень (О. Фудорова, О. Дікова-Фаворська, Ю. Богінська) дозволяє прослідкувати розуміння сучасними авторами *освіторії* ЗВО інклюзивного спрямування. Так, О. Фудорова розглядає створення інклюзивного освітнього простору в умовах вищої школи на засадах співпраці зі спілками людей з інвалідністю як ідеальної моделі інклюзивної університетської освіти, що характеризується безбар'єрним архітектурно інформаційним середовищем, спеціальною соціально-психологічною підготовкою здорових студентів та адміністрації ЗВО, додатковою підготовкою викладачів до роботи в „змішаних групах“, соціально психологічною готовністю студентів із особливими потребами до навчання за принципами інклюзії [43].

О. Дікова-Фаворська вважає важливою умовою сприяння соціалізації студентської молоді архітектурну безбар'єрність, пристосування транспорту для користувачів інвалідних візків тобто, архітектурну доступність середовища ЗВО [3, 4].

Ю. Богінська виділяє соціальну доступність середовища через законодавче, архітектурне та інформаційне забезпечення можливості здобуття вищої освіти молоддю з особливими потребами. Серед бар'єрів доступу до отримання вищої освіти автор виділяє фінансові, інформаційні, емоційні, комунікативні та фізичні обмеження молоді з особливими потребами [2].

Сформульоване бачення даними авторами інклюзивного освітнього простору ЗВО, умов, які його забезпечують, дає можливість визначити співпадаючі моменти, а саме:

- безбар'єрне архітектурно – інформаційне середовище;
- доступна транспортна інфраструктура для мало мобільних студентів;
- спеціальна соціально-психологічна підготовка здорових студентів та адміністрації ЗВО;
- перепідготовка викладачів до роботи в „змішаних групах“;
- соціально - психологічна готовність студентів із особливими потребами до навчання за принципами інклюзії.

Очевидним є зв'язок інклюзивного освітнього простору та відповідного середовища, оскільки пов'язаними є родові поняття, що

утворюють ці категорії [18, 19, 42]. Так, у педагогічній літературі категорія освітнього простору інколи використовується як синонім поняття «освітнє середовище» і серед провідних характеристик освітнього простору надається значення соціальному середовищу, що зумовлює формування освітнього простору; а, крім того, усвідомленим цілям, методам та формам конструктивної педагогічної діяльності; чітко окресленим територіально-географічним параметрам: від конкретного освітнього закладу до закладів міста, області, держави, різноманітних зв'язків із найближчим соціумом [19, 24].

Ринок університетських послуг для молоді з особливими потребами визначається такими обставинами як рівень якості середньої освіти інвалідів, інформованість про права та допоміжні гарантії у сфері вищої освіти, наявність спеціальних проектів підтримки навчання у ЗВО, наявність технічних засобів навчання для осіб з вадами слуху і зору. Негативно впливає на особу з інвалідністю необхідність суміщення навчання та медичної реабілітації; відсутність відповідних зручностей у ЗВО, недостатнє забезпечення навчальною та методичною літературою та спеціальними інформаційними технологіями. Так, О. Фудорова звертає увагу на заходи, які необхідно спрямовувати на інтеграцію інвалідів у систему вищої освіти, поділяючи їх на інституційні зміни (архітектурні, просторові, введення посади координатора або організація підрозділу роботи з інвалідами, організація служб і сервісів для інвалідів) та індивідуальну підтримку (надання стипендій, грантів, державних освітніх позик). У комплексній програмі інтегрованого навчання у ЗВО науковець рекомендує виділяти медичну, психологічну, інформаційну, комунікативну та соціальну складові, що включають зміну соціального простору через розвиток технологій подолання соціальних стереотипів, формування толерантного студентського кампусу [43].

М. Чайковський у своєму дослідженні з'ясував, що сучасний стан впровадження інклюзії у вітчизняних ЗВО характеризується недостатньою навчально-методичною підготовкою викладачів до роботи зі студентами з особливими потребами; відсутністю дієвого

контролю за дотриманням принципів інклюзії в закладі освіти; обмеженим вибором індивідуального освітнього маршруту, недостатньою розробкою теорії та технологій соціально-педагогічної роботи зі студентами з інвалідністю [44].

Попри труднощі та неоднозначність прийняття суспільством цього питання можна стверджувати про ефективність даної соціальної моделі. Водночас упровадження інклюзивного навчання потребує вирішення низки організаційних, матеріальних і методичних питань на всіх рівнях. Ключовим фактором успішного розвитку інклюзивної освіти має бути створення відповідної *інклюзивної освіторії* в закладах вищої освіти, яка відкриває:

по-перше: широкі можливості для соціалізації молоді з особливими освітніми потребами, їх адаптації у соціумі, розширення кола їхнього спілкування;

по-друге: є об'єктивною необхідністю здобуття вищої освіти й отримання можливості самореалізації в подальшому житті;

по-третє: задоволення потреб у навчанні.

Розвиток інклюзії в системі вищої освіти в Україні потребує впровадження нових форм і методів роботи зі здобувачами вищої освіти з освітніми потребами. Все більше уваги в роботі з такою категорією студентів приділяється створенню умов, які повинні враховувати їхні потреби і можливості. Тенденція до збільшення кількості студентів із вадами здоров'я загострила ряд проблем (на яких вже наголошувалось), пов'язаних із бажанням отримання ними вищої освіти. Серед цих проблем виділяємо такі:

- неадаптованість навчального матеріалу до їхніх можливостей;
- відсутність спеціальних технічних засобів і програмного інформаційного забезпечення;
- недостатній рівень спеціальної психолого-педагогічної підготовки викладачів до роботи із зазначеною категорією студентів.

Для вирішення зазначених проблем та забезпечення рівного доступу студентів із освітніми проблемами до якісної вищої освіти заклади мають адаптувати до можливостей таких студентів навчальні програми та плани, методики та форми навчання шляхом проведення різних організаційно-педагогічних заходів. Необхідним є придбання

спеціального обладнання та програмного забезпечення тощо. На шляху до вирішення цих питань постають значні труднощі, але, об'єднаною освітянською громадою їх можна вирішити.

Реалізація мети інклюзивної освіти потребує вирішення цілого ряду *завдань* (авторське бачення):

- удосконалення нормативно-правового, науково-методичного, фінансово-економічного забезпечення, зорієнтованого на впровадження інклюзивної освіти;

- впровадження інноваційних освітніх технологій, моделей надання спеціальних освітніх послуг особам з особливими освітніми потребами;

- формування освітньо – розвивального середовища через забезпечення психолого – медичного та соціально-педагогічного супроводу;

- забезпечення безбар'єрного доступу до соціального середовища, навчальних приміщень;

- розробка і використання спеціального навчально-дидактичного забезпечення, реабілітаційних засобів навчання;

- удосконалення системи підготовки або перепідготовка педагогічних кадрів, які працюють в умовах інклюзивного навчання, комунікативної функції;

- залучення батьків студентів з особливими потребами до участі в освітньо-соціалізаційному процесі [14].

Інклюзивна вища освіта в Україні – це своєрідне поєднання освітніх послуг з ресурсами спеціальної та інклюзивної освіти. Важливим для такого конгломерату є розуміння засадничих принципів, на яких будується освітній процес. У докторській дисертації О. Дікова-Фаворська обґрунтовує принципи інклюзії у процесі реалізації вищої освіти молоді з особливими потребами. Серед них основними визначено: принцип діалогізму в рамках педагогіки партнерства, суб'єкт-суб'єктних відносин зі здоровим оточенням; принцип співіснування, обопільного суверенітету; принцип свободи співрозвитку, єдності, прийняття, що забезпечують інклюзію молоді з особливими потребами в освітній процес вищу. Впровадження інклюзії в систему вищої освіти, на думку авторки, не означає

ліквідацію навчання молоді з особливими потребами в спеціалізованих та масових вищих закладах освіти. За особистістю залишається право на вибір закладу й форми навчання [4].

Розглядаючи питання засадничих *принципів*, погоджуємося з точкою зору О. Дікова-Фаворською та вважаємо, що впровадження інклюзії у ЗВО має ґрунтуватися на:

а) *принципах внутрішньої політики ЗВО*, а саме:

- цінність людини не залежить від його здібностей і досягнень;
- кожна людина здатна відчувати і думати;
- кожна людина має право на спілкування і бути почутим;
- усі люди потребують один одного;
- справжня освіта може здійснюватися тільки в контексті реальних взаємин;

- усі люди мають потребу в дружбі і підтримці;
- різноманітність збагачує всі сторони життя людини;

б) *принципах партнерського функціонування*:

- безперервність і багаторівневність;
- лідерство і соціальна відповідальність;
- відкритість і доступність;

компактність та єдність студентського кампусу;

в) *принципах розвитку інклюзивного освітнього простору*:

- науковість, що передбачає розробку теоретико – методичних основ інклюзивної освіти; програмно-методичного інструментарію, аналіз і моніторинг результатів впровадження інклюзивного навчання, оцінку ефективності технологій, що використовуються для досягнення освітнього результату, проведення незалежної експертизи;

- системність, що забезпечує рівний доступ до якісної освіти осіб з обмеженими можливостями, ранню діагностику і допомогу, спадковість між рівнями освіти;

- варіативність, що забезпечує корекційну спрямованість, організацію особистісно-орієнтованого навчального процесу в комплексі з корекційно-розвиваючою роботою для задоволення соціально-освітніх потреб, створення умов для соціальної, трудової реабілітації, інтеграції в суспільство;

- соціальна відповідальність сім'ї, що забезпечує створення умов для розвитку природних здібностей студентів; участь в навчально-реабілітаційному процесі;

- соціальне партнерство з метою оптимізації процесу освітньої інтеграції осіб з особливими потребами [13].

Отже, інклюзивна освіта – це *соціальна модель*, результат трансформації інтегрованої форми навчання у більш досконалу форму навчання, що передбачає пошук ефективних шляхів вирішення індивідуальних освітніх потреб молоді, формування освітнього простору ЗВО, який би забезпечував якісну освіту, соціальну інтеграцію, особистісний розвиток молодої людини.

У науковому дискурсі використовуються поняття «інклюзивне освітнє середовище» та «інклюзивний освітній простір». Досліджуючи це питання в попередніх наукових роботах, нами було з'ясовано, що освітнє середовище – це частина соціальної реальності, що володіє властивостями соціальної системи, а значить, для неї характерні прояви гетерогенності.

Освітнє середовище – процес взаємодії суб'єктів, комунікативний феномен, що володіє властивостями взаємовпливу, взаємодопомоги. Для ефективного управління цією взаємодією учасники (перш за все, педагогічні працівники) повинні володіти інтерактивною, перцептивною і комунікативною компетентністю.

Освітнє середовище – символічне поле, що формує в результаті свого функціонування індивідуальний освітній досвід. Серед інших характеристик освітнього середовища, гетерогенність є найбільш універсальною (характерною для всіх її учасників). Гетерогенність проявляється не тільки в соціальних відмінностях, а й в індивідуально-психологічних особливостях суб'єктів освітнього середовища, що не є перешкодою для її успішного функціонування та, навпаки, наповнює її різноманітними смислами і підсилює освітній ефект [13].

Відповідно до державних стандартів і нормативно-правової бази в ЗВО інклюзивної орієнтації повинні бути створені спеціальні умови для отримання освіти студентами з обмеженнями здоров'я. Це, перш за все, архітектурна доступність будівель. Безбар'єрне середовище для маломобільних студентів має на увазі не тільки архітектурну

доступність будівель, але і можливість дістатися до них самотійно з дому або з гуртожитку. Актуальним і ефективним також можна розглядати питання організації дистанційного навчання, але, на жаль, не всі студенти і не всі виші мають стартові можливості для цього [8].

Серед чинників позитивного освітнього середовища виділяємо також суспільно-моральний: розвиток толерантних взаємовідносин студентів із різними особистісними, соціальними, культурними характеристиками; розуміння спільності, згуртованості групи; культура співпереживання і колегіальності; діалогічність комунікацій.

Зазначимо, що поняття *“інклюзивний освітній простір”* уперше згадується в меморандумі Міжнародної конференції «Освітня політика у напрямку інклюзивної освіти: міжнародний досвід і українські перспективи» (13 – 14 квітня 2006 р., м. Київ) як можливий наслідок прийняття філософії інклюзивної освіти на рівні державної політики і закріплення її в законодавчих і нормативно-правових актах; розробки концепції і державної програми розвитку інклюзивної освіти; реорганізації всієї системи освіти в інклюзивну, починаючи з дошкільної і закінчуючи професійно-технічною і вищою освітою [25].

Вітчизняні науковці визначають інклюзивний освітній простір як існуюче в соціумі *„місце”*, що має обов’язкові атрибути освітнього призначення (освітні заклади, особи, які надають освітні послуги, джерела змісту освіти, матеріально-технічна база, різноманітні засоби навчання тощо), яке змінюється з часом (поява нових закладів освіти чи зникнення інших, видання нових навчальних посібників на заміну старим), але володіє стійкістю на певному часовому інтервалі і відповідає світовим стандартам.

До характеристик освітнього простору відносять також відповідні статистичні дані (кількісні і якісні показники, які дозволяють оцінити освітній простір, порівняти з іншими за нормативами: наповнюваність навчальних груп, рівень кваліфікації педагогів, технічні засоби навчання, комп’ютерні технології тощо).

Крім того, освітній простір розглядається як поле потенційних можливостей, що дозволяють особі задовольнити освітні потреби, обрати в ньому індивідуальний маршрут для отримання освіти на

різних стадіях свого розвитку. В освітньому просторі можна створити освітню систему, зокрема, у ЗВО така система може включати професійну підготовку студентів, систему довузівської підготовки, систему післявузівської підготовки, систему додаткової освіти [13, 18, 19, 42].

У наукових публікаціях розглянуто сутність інклюзивного освітнього простору закладів освіти. О. Денисова, В. Понікарова, О. Якимчук трактують інклюзивний освітній простір як *єдність місця*, де відбувається процес інклюзії; *безбар'єрного середовища*, що наповнює простір; *змісту*, в якому реалізується мета і завдання інклюзивної освіти; *впливів*, що забезпечують оптимальний процес інклюзивності дітей з обмеженими можливостями здоров'я [47]. М. Чайковський, посилаючись у своєму дослідженні на В. Хитрюк, приймає визначення освітнього простору як *„інтегративної одиниці соціального простору, що є системою структурних компонентів, у якій в досяжному для кожного учасника форматі реалізуються освітні та міжособистісні відносини, забезпечуються можливості особистісного і соціального розвитку, соціалізації, саморозвитку і самозміни”* [45].

Отже, освітній простір являє собою, з одного боку, суб'єктивно абстрактну, з іншого – об'єктивну картину соціальної реальності, який утворюється на основі суб'єктивної фактичності, тобто суб'єктивних значень, а також об'єктивних (формальних) вимог і норм, що існують у соціальній дійсності та становить соціально-контактну частину середовища.

Інклюзивна освіта – це визнання цінності відмінностей всіх і їх здатності до навчання, яке ведеться у той спосіб, який найбільш підходить цій особистості. Це – гнучка система, де враховують потреби всіх осіб, які не тільки з проблемами розвитку, але і різних етнічних груп, статі, віку, приналежності до тієї чи іншої соціальної групи. Система навчання адаптується під особистість, а не особистість під систему. Переваги отримують всі, а не якісь особливі групи; використовуються нові підходи до навчання, застосовуються варіативні форми і методи освіти; особи з особливостями розвитку і

життєдіяльності можуть перебувати в групі повний час або частково, навчаючись із підтримкою і за індивідуальним навчальним планом.

Заклад вищої освіти, як особливий інституційний рівень, в контексті гетерогенності зазнає значних змін: все більшого значення набуває взаємодія всередині гетерогенної спільноти як викладачів так і студентів; в навчальні модулі включаються питання, що стосуються гетерогенності, індивідуальної підтримки, створюються спецкурси, які відображатимуть сучасні підходи до інклюзії. Освітній ландшафт, що розуміється як концепція освітньої та суспільної політики, створює умови для мережевої взаємодії шкіл та позашкільних установ, вишів, молодіжних клубів, об'єднань, течій, організацій, отримання різнобічної освіти.

Таким чином, для побудови інклюзивного суспільства необхідно здійснити ряд послідовних кроків: перший крок – визнання гетерогенності як духовної цінності; другий крок – навчання взаємодії з нею; третій крок – використання гетерогенності як ресурсу розвитку; останній крок – створення інклюзивного освітнього простору.

Отже, провідним завданням системи вищої освіти є формування позитивного, доброзичливого та безпечного освітнього простору для всіх, що узгоджується з сучасною парадигмою інклюзивної освіти. Підвищення якості інклюзивної вищої освіти вимагає не тільки знання загальних і специфічних особливостей функціонування закладу інклюзивного спрямування, але й подальшого розвитку та вдосконалення компетентної, мобільної й цілеспрямованої допомоги молоді з особливими освітніми потребами.

Література

1. Бази́ка Є. Л. Інклюзивна освіта вищого навчального закладу як предиспозиція успішної соціалізації студентів з особливими потребами URL: www.iprobuk.cv.ua/images/Oleksyuk/.../ststtia-bazyka.pdf.

2. Богінська Ю. В. Теорія та практика соціально-педагогічної підтримки студентів з обмеженими можливостями життєдіяльності у вищих навчальних закладах : дис. докт. пед. наук. : 13.00.05 „Соціальна педагогіка”. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 400 с.

3. Дікова-Фаворська О. М. Критерії і бар'єри соціалізації людей з функціональними обмеженнями. *Вісник Одеського національного університету „Соціологія і політичні науки“*. Одеса. 2007. Т. 12. Випуск 6. С. 457 – 466.
4. Дікова-Фаворська О. М. Соціологічна концептуалізація освіти осіб з функціональними обмеженнями здоров'я : автореф. дис. докт. соціол. наук : спец. 22.00.04 „Спеціальні та галузеві соціології“. Запоріжжя, 2009. 40 с
5. Драч С. В. Супровід навчання студентів з обмеженими можливостями в інклюзивному освітньому просторі URL: www.irbisnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.
6. Дроботун О. С. Психологічний супровід навчання у ВНЗ осіб із обмеженими можливостями. URL: [http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=Психологічний супровід](http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=Психологічний%20супровід)
7. Єрмоменко О. Психолого-педагогічний супровід студентів з особливими потребами у вищих навчальних закладах. URL: www.drohobych.net/youngsc/AQGS/.../313
8. Забезпечення інклюзії студентів шляхом розбудови безбар'єрного освітнього середовища. URL: [http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=інклюзія та інтеграція](http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=інклюзія%20та%20інтеграція)
9. Закон України „Про вищу освіту. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
10. Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні“ від 21 березня 1991 р. № 875-XII. *Права інвалідів в Україні*. Київ : Сфера. 2002. С. 165 – 169.
11. Закон України „Про реабілітацію інвалідів в Україні“ від 06 жовтня 2005 р. № 2961-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2961-1>
12. Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні“ від 5 лютого 1993 року : (остання редакція від 01.01.2013). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>.
13. Захарова Н. Н. Инклюзивная среда вуза. Модуль 2.2. *Книга модулей. Подготовка педагогов и образовательных менеджеров к работе с гетерогенными группами и организациями: учебно-методическое пособие*: в 3-х тт. Магистратура. Херсон: ОЛДИ – ПЛЮС. 2016. Т. 2. С. 76 – 85.

14. Захарова Н. Н. Инклюзивная образовательная среда высшего учебного заведения. *Стратегии формирования инклюзивной среды*. Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции «Вуз как гетерогенная организация: стратегии формирования инклюзивной среды». Великий Новгород, Санкт-Петербург. 2016. С. 12 – 19.

15. Іванюк І. Адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах інклюзивного навчання. URL: www.vmurol.com.ua/upload/Na_ukovo.../Elektronni.../3.pdf

16. Когут С. Інклюзія у вищій школі України : Сучасний стан та перспективи. URL: www.dibra.bg.aid.czest.pl:8080/Content/z669/137.pdf

17. Захарова Н. М. Соціально-педагогічна робота в закладі дошкільної освіти: інклюзивний аспект : навчальний посібник, 2-ге вид., перероб. і допов. Н. М. Захарова. Мелітополь, Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні. 2018. 176 с.

18. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : [наук.-навч.метод. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів і спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи]. Луганськ : Альма-матер, 2004. 317 с.

19. Касярум Н. В. Освітній простір як характеристика сучасної системи освіти. *Педагогічна наука : історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2008. №1. URL: http://intellectinvest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogicalscience_arhiv_pn_n1_2008_st_2/

20. Керницький О. М. Освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти : [зб. наук. пр.]*. Харків : УІПА. 2013. № 38 – 39. С. 43 – 49.

21. Кисляк О. П. Організація психологічної підтримки студентів з особливими потребами в умовах ВНЗ. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : тези доповідей IV Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ : Ун-т „Україна”, 2003. С. 222 – 223.

22. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : [монографія]. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.

23. Кольченко К. Вища освіта в Україні: від інтеграції до інклюзії. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць*. Київ : Університет «Україна», 2007. №4 (6). С. 9

24. Кольченко К. Забезпечення рівних можливостей для навчання студентів з інвалідністю: метод. пос. Київ : Університет «Україна», 2005. – 120 с.

25. Малиношевський Р. В. Взаємозв'язок понять „виховний простір” та „виховне середовище”. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2009. № 2 (200). С. 4 – 11.

26. Меморандум Міжнародної конференції „Освітня політика щодо інклюзивної освіти : міжнародний досвід та українські перспективи” (13 – 14 квітня 2006 року) URL: <http://www.civicua.org/library/view.html?topic=793890&folder=8698>

27. Мирошніченко Н. О. Соціально-педагогічні умови інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище : дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка”. Київ. 2008. 259 с.

28. Мирошніченко Н. О. Умови інтеграції осіб із функціональними обмеженнями у суспільство. *Соціальна робота в Україні*. 2005. № 2. С. 63 – 69.

29. Міщик Л. І. Соціально-педагогічна діяльність ВНЗ як умова адаптації студентів з особливими потребами у соціалізації. *Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]*. Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2008. Вип. 122. 161 с.

30. Найда Ю. М. Інклюзивна освіта : українські реалії URL: <http://ussf.kiev.ua/index.php?go=Inklus&in=view&id=19>.

31. Наказ Міністерства освіти і науки України „Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009 – 2012 роки” від 11.09.2009 р. № 855 URL: http://document.ua/prozatverdzhennja-planu-dii-shodo-zaprovadzhennja-inklyuziv-doc1291.html.ua/legislation/Vishya_osvita/30138/

32. Наказ Міністерства освіти і науки України „Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю” від 02.12.2005 р. № 691 URL: http://www.uazakon.com/documents/date_9o/pg_izwdow.htm

33. Наказ Міністерства освіти і науки України про затвердження тимчасового положення „Про організацію інтегрованого навчання осіб з інвалідністю у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації незалежно від форми власності і підпорядкування” від

02.09.2009 року № 809 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1093-01>

34. Наказ Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України „Про затвердження Програми професійної підготовки інвалідів по слуху і зору у вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації” від 17.11.2003. № 764 і № 55 URL: http://uazakon.com/documents/date_1s/pg_ibwxsp.htm

35. Наказ Президента Відкритого міжнародного університету розвитку людини „Україна” „Про затвердження організаційних заходів щодо супроводу вступу та адаптації до навчання студентів з інвалідністю” від 28.05.2012 р. URL: <http://www.vmurol.com.ua/index.php?id=205b5f15323848a620102cb678d92aa8>

36. Наказ Президента України „Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов з життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями” від 01.06.2005 р. № 900/2005 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/900/2005>

37. Нормативно-правове забезпечення впровадження інклюзивної освіти URL: http://studopedia.net/4_46248_normativno-pravove-zabezpechennya-vprovadzheniya-inklyuzivnoi-osviti.html 252.

38. Першко Г. О. Підготовка соціальних педагогів до інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку у середовище загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка”. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка. 2011. 20 с.

39. Про впровадження нових технологій інклюзії в Університету «Україна» URL: <http://www.vmurol.com.ua>

40. Сварник М. Інклюзивна освіта в Україні : попередній аналіз ситуації. *Інклюзивна освіта*. Збірник матеріалів проекту. Київ. URL: <http://ussf.kiev.ua/index.phpgo=Content&id=94>.

41. *Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько Канадський досвід)* : матеріали міжнар. конф, Київ, 25 – 26 травня 2004 р.; за ред. В. Бондаря, Р. Петришина. Київ : Едмонтон : Науковий світ, 2004. 20 с.

42. Указ Президента України „Про національну програму професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними

можливостями на 2001 – 2005 рр.” від 13.07.2001 р. № 519/2001. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=519/2001>

43. Флярковська О., Гончарова Н., Мельничук В. Інклюзивне навчання. *Соціальний педагог*. 2019. № 4. С.19 – 20.

44. Фудорова О. М. Вища освіта як чинник підвищення соціального статусу осіб з обмеженими можливостями : автореф. дис. канд. соціолог.наук. : спец. 22.00.04 „Спеціальні та галузеві соціології”. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 20 с.

45. Чайковський М. Є. Шляхи впровадження інклюзивного навчання в інтегрованому ВНЗ інклюзивної орієнтації. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету „Україна”*. Хмельницький : ХІСТ, 2011. № 3. С. 34 – 37

46. Чайковський М.Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору: дис. доктора пед. Старобільськ. 2016. 570 с.

47. Чайковський М.Є. Можливості стимуляції інклюзивного розвитку ВНЗ з використанням матеріалів «Індексу інклюзії». *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2014. № 1 (9) С.129 – 132

48. Якимчук О. Національний простір освіти як предмет філософського та психолого-педагогічного дискурсу. *Вісник інституту розвитку дитини. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія :збірник наукових праць*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 32. 173 с.